

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti

Gümrük kelimesi, Latince commercium kelimesinden alınmış olup, yabancı ülkelerden getirilen mallardan alınan vergi ve bu verginin alınmasıyla uğraşan kurum anlamında hem idare hem de vergi adı olarak kullanılmıştır. İnhisar kelimesi ise Türkçe’de tekel anlamında kullanılmakta olup, Batı dillerinde karşılığı monopoldür ve tek başına sahip olma anlamına gelmektedir.

Osmanlı Devleti, dış borçlanmalarına karşılık Düyun-u Umumiye ve yabancı sermayeye bazı tekelleri bırakmak zorunda kalmıştı. 1829’da yapılan ilk inhisar uygulaması afyon için başlatılmış ancak İngiltere’den gelen baskılar sonucunda afyon inhisarı kaldırılmıştır. 1861 yılında İstanbul’da teşkil edilmiş bulunan Gümrük emniyeti Rüşumat Emaneti kurularak buraya bağlanmış ve taşradaki gümrük emanetleri de müdürlük olarak teşkilatlanmıştır. Emanet ünvanı daha sonra Nezarete çevrilmiş, Gümrük müfettişliği ve Gümrük Muhafaza teşkilatı kurulmuştur. 1862 yılında çıkarılan kararname ile tütün, tömbeki, barut, meskukat, tuz gelirleri devlet inhisarına girmiştir. Tütün inhisarı ise reji idaresine bırakılmıştır. Gümrük teşkilatı umum müdürlükler şeklinde Maliye vekaletine bağlı olarak İkinci Meşrutiyet döneminde varlığını devam ettirmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında da mevcut durumunu sürdürmüştür.

İstanbul’un işgali sonrasında Heyeti Temsiliye adına Anadolu’daki Osmanlı Bankaları, Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el konulmuş; Milli Mücadelenin ardından toplanan 17 Şubat 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi’nde rejinin ilgası, inhisarın önüne geçilmesi veya yabancılara verilmemesi kararlaştırılmıştır. Lozan görüşmelerinden sonra Düyun-u Umumiye’nin kaldırılması ile inhisarlar tekrar devletin kontrolüne geçmiştir.

Cumhuriyet döneminde son derece dağınık ve karmaşık durumda bulunan gümrük ve inhisarlara yeni düzenlemeler getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün direktifiyle gümrükler ve posta, telgraf, telefon haricindeki tekel hizmetlerini yürütmek üzere bir vekalet kurulması hedeflenmiştir. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında öncelikle kaçakçılığın önlenmesine yönelik kanunlar yürürlüğe konulmuş; ardından Lozan sonrası yeni gümrük tarifeleri belirlenerek 1 Ekim 1929 tarihinden itibaren 1499 sayılı ilk “Gümrük Tarifesi Kanunu” uygulanmaya başlanmıştır. Yarı askeri nitelikte Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı kurularak kaçakçılığa karşı sıkı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bütün bu tedbirlerden sonra Gümrük Teşkilatının idari yapısında önemli bir değişikliğe gidilerek, 29 Aralık 1931 tarih ve 1909 sayılı kanun ile Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti kurulmuştur. Vekaletin kurulmasıyla birlikte Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı, Tekel İdaresi ve İşletmeleri vekaletine bağlanmıştır. 7 Ocak 1932 tarihli “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun” ile kaçakçılık ile mücadelenin yanı sıra vekalet emrine alınan tekeller de belirtilmiştir. Devlet tekelindeki maddelerin izinsiz olarak ithal ve sevk edilmesi, alınıp-satılması yasaklanarak ceza getirilmiştir. 29 Nisan 1933 tarih ve 2159 sayılı ek bir kanun ile daha önce Umum Müdürlük altında birleştirilmiş olan inhisarlar artık İnhisar İdaresi olarak adlandırılmıştır. Bu kanunla giderler, memur maaşları vs. gibi konular düzenlenmiştir.

Vekaletin kurulmasından dört yıl sonra, 9 Ekim 1935 tarih ve 2825 sayılı “Gümrük ve İnhisarlar Vekaletinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun” ile vekaletin teşkilat yapısı ve görevleri belirlenmiştir. Vekaletine bağlı merkez birimleri Gümrükler Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Umum Müdürlüğü ve yarı askeri Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığından oluşmaktadır. Vekalet taşrada ise, gümrük ve gümrük muhafaza kuruluşları şeklinde teşkilatlanmıştır. Vekalet, on adet merkezde ve dört adet taşrada olmak üzere toplam on dört idari birimden oluşmuştur. Gümrük ve İnhisarlar Vekaletine ilk olarak sekizinci hükümet (yedinci İnönü kabinesi) döneminde (1935-37) İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan getirilmiştir.

Gülşah KURT GÜVELOĞLU

KAYNAKÇA

DEMİRBİLEK, Sinan, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar", **ÇTTAD**, XII/24, Bahar 2012, s.203-232.

GÖLÇEK, Ş. G., GÖLÇEK, A. Gökhan, "Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları", **CTAD**, Yıl 15, S 30, Güz 2019, s.253-288.

KURUÇ, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Cilt 2, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara 1993.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990.

Resmî Gazete, Sayı:1989, 30 Kanunuevvel,1931.

Resmî Gazete, Sayı:2000, 12 Kanunusani 1932.

Resmî Gazete, Sayı:2395, 08 Mayıs 1933.

Resmî Gazete, Sayı:3133, 16 Ekim 1935.

23/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/gumruk-ve-inhisarlar-vekaleti/?pdf=3639> adresinden erişilmiştir